

GRACIA ALONSO, Francisco. *La construcción de una identidad nacional. Arqueología, patrimonio y nacionalismo en Cataluña (1850-1939).* Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2018. 757 pàgs. [17 x 24].

Francisco Gracia Alonso (Barcelona, 1960) catedràtic de prehistòria de la Universitat de Barcelona és un dels historiadors més prolífics del país, amb desenes de treballs publicats. Alhora, i això és molt meritori, no s'ha limitat a especialitzar-se en un únic camp històric, ja que les seves línies d'investigació són múltiples i abracen des de la protohistòria de la Península Ibèrica, a l'estudi de la guerra al món antic, al del patrimoni històric en moments de conflicte, fins a arribar a la historiografia de l'arqueologia. En concret, el treball que aquí ressenyem és un molt bon exemple d'aquest darrer front d'investigació. L'obra a través de catorze capítols, més un pròleg i unes conclusions –que cal llegir amb atenció, sobretot el primer, perquè ens dona moltes de les claus interpretatives del treball–, ens duu des dels orígens de l'arqueologia a Catalunya, a la segona meitat del XIX (tot i que també es fa alguna breu referència a precedents anteriors) fins a la fi de la Guerra Civil, quan la imposició de l'estat franquista, amb un ideari polític feixista i nacionalista espanyol, posà fi a l'evolució autònoma d'aquesta ciència a Catalunya.

Bona part de la informació que conté el treball procedeix del buidatge d'estudis d'altres investigadors (l'extensa bibliografia ho demostra de manera fefaent) però un bon gruix, i això és un mèrit afegit en una obra de síntesi, prové de les investigacions del propi autor a nombrosos fons documentals. D'aquí n'extreu un munt de dades que varien en gran manera la imatge que fins ara teníem d'aquest període històric i dels seus principals protagonistes. Clarament, l'objectiu és aportar nous elements de judici que ens permetin comprendre per què es dona preferència a l'estudi d'uns períodes històrics i jaciments arqueològics sobre uns altres, quina ideologia motivà que es fessin aquestes investigacions concretes però, sobretot, entendre quin entramat de relacions personals, institucionals i acadèmiques hi havia al darrere. I tot això per mostrar-nos que els historiadors i arqueòlegs no són una estructura aïllada del seu entorn social; ans al contrari, es troben totalment immersos i condicionats per ell, ja sigui de manera conscient o inconscient. D'entre aquests condicionants l'autor destaca la intervenció dels poders polítics que, en ser aquells que poden oferir recursos a la investigació, els empenyen a escollir camps d'investigació que afavoreixin els seus propis interessos, per així fonamentar una estructura ideològica que els asseguri la preponderància social. Per tot això, la culturització de les masses (entengui's nacionalització) era una qüestió bàsica, amb la particularitat que a Catalunya hi havia dues identitats nacionals que competien pel mateix territori.

Ja entrant en matèria, a través dels diversos capítols del llibre podem veure com a Espanya la desídia d'un estat, en crisi política i econòmica des de ben entrat el segle XIX, no conduí a la creació d'un nou discurs nacional que permetés a les seves elits fonamentar el seu domini dins d'un ampli consens. Tot al contrari, aquestes tractaren de mantenir-lo reforçant antics esquemes. Una prova palpable d'això és que el control de l'estudi de la història continuà en mans d'una institució, la *Real Academia de la Historia*, creada durant l'Antic Règim i dirigida per erudits i aficionats, molts d'ells amb escassa o nul·la formació i interès per aquesta ciència. Com també ho és la tardana entrada de l'arqueologia a la universitat, malgrat el seu caràcter mediàtic, que no es produí fins a principis del segle XX. Aquesta incapacitat per crear un nou discurs de cohesió que integrés a la dissidència, cultural i nacional, juntament amb

d'altres mancances, permeté l'aparició de moviments regionalistes a les nacionalitats perifèriques. En el cas català, la creixent presència pública del moviment catalanista, conquerida de manera gradual des dels inicis del segle XX, li permeté fer-se amb el control de les principals institucions de Catalunya (entengui's aquelles en què els càrrecs eren triats, més o menys, democràticament). Ràpidament, sota la direcció dels dirigents de la Lliga Regionalista, Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch, s'endegà la creació d'un seguit d'institucions culturals pròpies, moltes d'elles agrupades entorn de l'Institut d'Estudis catalans, que tenien per objectiu principal la investigació científica de tots els elements de la cultura catalana. En l'aspecte històric aquestes treballaren per buscar els elements històrics que cohesionessin a la societat catalana. Les preferències divergents d'ambdós prohoms dugueren a l'establiment de dos projectes, que de vegades competiren. Prat de la Riba volgué vincular els orígens de la nació catalana amb el món ibèric, que teòricament hauria estat influït fortament per la cultura grega, d'aquí que adoptés el classicisme com a factor diferenciador d'Espanya. De retop, això afavorí l'inici de les excavacions a l'antiga ciutat grecoromana d'Empúries i la creació del Servei d'Investigacions Arqueològiques, que passà a dirigir el que ha estat considerat pare de l'arqueologia catalana moderna Pere Bosch Gimpera. En canvi, tot i que amb alguns dubtes inicials, Puig i Cadafalch, preferí buscar aquests orígens a l'edat mitjana, d'aquí que potenciés l'estudi de les obres artístiques i documents d'aquest període, que alhora coincidien amb les seves preferències com a investigador. Tanmateix, sobta l'amplia difusió que tingueren aquests ideals, quan els mitjans amb què disposaven els seus divulgadors eren mínims, atès que no arribaven ni a l'escola primària ni a la universitat, que continuaren majoritàriament sota el control de l'Estat espanyol fins a la II República; i fins i tot llavors hi mantingué un fort control (no oblidem que l'ensenyament no fou una competència exclusiva de la Generalitat. Només cal llegir les memòries de Josep Benet i Morell per constatar-ho). En conseqüència, la seva expansió social només es explicable perquè l'Estat espanyol no ofería cap més opció que assumir un gris provincialisme cultural i una absoluta submissió social i política.

Malgrat la crònica manca de recursos –sovint les actuacions només es pogueren fer mitjançant l'accés al crèdit– i els continus atzucacs administratius i polítics (la dictadura de Primo de Rivera fou un veritable cop a les institucions culturals creades per la Mancomunitat, que quasi en la seva totalitat foren desmantellades) aquest període ha estat vist tradicionalment com una etapa prodigiosa per a l'arqueologia catalana. Emperò, Francisco Gracia Alonso, i això és una de les seves principals aportacions, demostra de manera fefaent que aquesta afirmació no fou exactament així. Certament, els èxits foren nombrosos, més encara en comparació amb la pobre situació anterior o amb la posterior al 1939, que fou un veritable desert cultural; però també ho foren els fracassos i les oportunitats perdudes. Moltes d'aquestes foren originades per la forma egocèntrica i acaparadora amb què gestionà l'Institut d'Estudis Catalans i els seus ens delegats l'arquitecte Puig i Cadafalch, sobretot després de la mort de Prat de la Riba, quan majoritàriament enfocà les investigacions històriques de l'entitat cap a la potenciació dels seus propis estudis. D'aquí per exemple que acaparés les intervencions a Empúries, quan ell no era un expert en arqueologia clàssica, pel prestigi que li aportaven. Això també li comportà nombrosos xocs amb Pere Bosch i Gimpera, a qui sovint veié i tractà com a un subaltern poc fidel. De fet, els conflictes entre aquests dos prohoms, que ja eren coneguts però no amb aquest detall, ocupen una bona part de l'obra. La imatge que rebem de la seva lectura deixa, potser excessivament, malmesa la figura de Puig i Cadafalch, ja que l'autor l'arriba a acusar d'impedir els intents de professionalització de l'arqueologia que hom intentava endegar. A la pràctica, Bosch i Gimpera esdevé el veritable heroi tràgic de l'obra, atès que només aconseguí promoure aquest projecte i lliurar-se de la pressió de Puig i Cadafalch durant el breu període republicà.

Malauradament, les freqüents crisis que sacsejaren aquesta època, amb sovintejats conflictes polítics i armats, impediren la consolidació d'un nou model d'investigació arqueològica i fou finalment anorreat amb la victòria franquista i l'exili de Bosch i Gimpera. Pel que fa a Puig i Cadafalch, si bé no hagué de marxar del país, quedà totalment apartat de la vida política i cultural, i es veié abocat a actuar simplement com a un resistent cultural, la qual cosa no deixa de ser meritòria vist el context de repressió generalitzada en què vivia. En definitiva, aquesta obra ens permet veure nítidament com les ciències, sobretot les socials, mai són totalment objectives i asèptiques i rere d'unes opcions concretes sempre hi ha unes motivacions que cal investigar. Alhora, també aconseguix desentranyar amb èxit les estretes i sovint invisibles relacions que vinculen a les persones amb unes polítiques culturals i socials concretes.

Finalment, no vull deixar de fer constar un fet que m'ha sobtat força al llarg de la lectura d'aquest treball; tot i que surt de l'àmbit d'aquesta ressenya. A través de les seves pàgines constatem que els prohoms que hi són citats, fundadors de múltiples institucions culturals, algunes de les quals com l'Institut d'Estudis Catalans encara existeixen, i autors de nombroses publicacions científiques, tenien clar que calia fer ciència en català si no es volia que la nostra llengua morís de manera definitiva per a la república de les lletres. En canvi, aquí ens trobem amb un llibre d'un autor català, que escriu sobre un tema català, en base a fons documentals majoritàriament catalans i que ha estat publicat per una universitat catalana únicament en castellà (el català només s'empra en alguna escadussera cita). Sincerament, no sé que en pensarien exactament d'això aquells homenassos, però em permeto dubtar que n'estiguessin gaire cofois.

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA

(Servei de Monuments de la Diputació de Girona)

Traducción de la reseña anterior:

Francisco Gracia Alonso (Barcelona, 1960) catedrático de prehistoria en la Universitat de Barcelona es uno de los historiadores más prolíficos del país, con decenas de trabajos publicados. Sin embargo, y ello es muy meritorio, no se ha limitado a especializarse en un único campo histórico, ya que sus líneas de investigación son múltiples y abrazan desde la protohistoria de la Península Ibérica hasta el estudio de la guerra en el mundo antiguo, al del patrimonio histórico en momentos de conflicto, hasta llegar a la historiografía arqueológica. En concreto, el trabajo que aquí se reseña es un muy buen ejemplo de este último frente de investigación. La obra a través de catorce capítulos, además de un prólogo y unas conclusiones -que es preciso leer con atención, sobre todo el primer capítulo, porque nos aporta muchas de las claves interpretativas del trabajo-, nos lleva desde los orígenes de la arqueología en Cataluña, durante la segunda mitad del s. XIX (a pesar de que también se lleva a cabo una breve referencia a precedentes anteriores) hasta finales de la Guerra Civil, cuando se impuso el estado franquista, con un ideario político fascista y nacionalista español, que puso fin a la evolución autónoma de esta ciencia en Cataluña.

Una buena parte de la información que contiene el trabajo procede del vaciado de estudios de otros investigadores (la extensa bibliografía lo demuestra de modo fehaciente) pero un buen grueso, y esto es un mérito añadido en una obra de síntesis, proviene de las investigaciones del propio autor en numerosas fuentes documentales. De aquí extrae muchos datos que varían de un modo importante la imagen que hasta ahora teníamos de este periodo histórico y de sus principales protagonistas. Lo cierto es que el objetivo consiste en aportar nuevos elementos de juicio que nos permitan comprender porque se da preferencia al estudio de unos periodos históricos y yacimientos arqueológicos sobre otros, que ideología motivó que se realizasen otras investigaciones concretas pero, sobre todo, entender el entramado de relaciones personales, institucionales y académicas que había detrás. Aún así nos muestra que los historiadores y arqueólogos no son una estructura aislada de su entorno social; sino al contrario, los encontramos totalmente inmersos y condicionados por él, ya sea de manera consciente o inconsciente. El autor destaca entre estos condicionamientos la intervención de los poderes políticos que, al ser los que pueden ofrecernos recursos en la investigación, impulsan a escoger campos de investigación que favorezcan sus propios intereses, para así fomentar una estructura ideológica que les asegure la preponderancia social. Por dicho motivo, la culturización de las masas (entiéndase nacionalización) era una cuestión básica, con la particularidad de que en Cataluña había dos identidades nacionales que competían por el mismo territorio.

Entrando en materia, a través de diversos capítulos del libro podemos ver como en España la desidia de un estado, en crisis política y económica desde bien entrado el siglo XIX, no condujo a la creación de un nuevo discurso nacional que permitiera a sus élites fundamentar su dominio dentro de un amplio consenso. Al contrario, éstas trataron de mantenerlo reforzando antiguos esquemas. Una prueba palpable de esto es que el control del estudio de la historia continuó en manos de una institución, la *Real Academia de la Historia*, creada durante el Antiguo Régimen y dirigida por eruditos y aficionados, muchos de ellos con escasa o nula formación e interés por esta ciencia. Como también lo es la tardía entrada de la arqueología en la universidad, a pesar de su carácter mediático, que no se produjo hasta principios del siglo XX. Esta incapacidad para crear un nuevo discurso de cohesión que integrara la disidencia, cultural y nacional, junto con otras carencias, permitió la aparición de movimientos regionalistas en las nacionalidades periféricas. En el caso catalán, la creciente presencia pública del movimiento catalanista conquistada de un modo gradual desde inicios del siglo XX, le permitió hacerse con el control de las principales instituciones de Cataluña (entendiéndose aquellas en que los cargos eran escogidos, más o menos, democráticamente). De un modo rápido, bajo la dirección de los dirigentes de la Lliga Regionalista, Enric Prat de la Riba y Josep Puig i Cadafalch, se inició la creación de una serie de instituciones culturales propias, muchas de ellas agrupadas en torno al Institut d'Estudis catalans, que tenían como objetivo principal la investigación científica de todos los elementos de la cultura catalana. En el aspecto histórico éstas trabajaban para buscar los elementos históricos que cohesionaran a la sociedad catalana. Las preferencias divergentes de ambos llevaron al establecimiento de dos proyectos, que a veces competían. Prat de la Riba quiso vincular los orígenes de la nación catalana con el mundo ibérico, que teóricamente había estado influido fuertemente por la cultura griega, de aquí que adoptara el clasicismo como factor diferenciador de España. Indirectamente, esto favoreció el inicio de las excavaciones en la antigua ciudad grecorromana de Ampurias y la creación del Servei d'Investigacions Arqueològiques, que pasó a dirigir el que se ha considerado padre de la arqueología catalana moderna Pere Bosch Gimpera. En cambio, a pesar de algunas dudas iniciales. Puig i Cadafalch, prefirió buscar estos orígenes en la edad media, de ahí que potenciara el estudio de las obras artísticas y documentos de este periodo, que a su vez

coincidían con sus preferencias como investigador. Asimismo, sorprende la amplia difusión que tuvieron estos ideales, cuando los medios con que disponían sus divulgadores eran mínimos, dado que no llegaban ni a la escuela primaria ni a la universidad, que continuaron mayoritariamente bajo el control del Estado español hasta finales de la II República; que incluso entonces mantuvo un fuerte control (no debemos olvidar que la enseñanza no fue una competencia exclusiva de la Generalitat. Es preciso leer la memoria de Josep Benet i Morell para constatarlo). En consecuencia, su expansión social solo se puede explicar porque el Estado español no ofrecía otra opción que no fuera la de asumir un gris provincianismo cultural y una absoluta sumisión social y política.

A pesar de la carencia crónica de recursos -a menudo las actuaciones solo se pudieron realizar mediante el acceso al crédito- y los continuos caminos sin salida administrativos y políticos (la dictadura de Primo de Rivera fue un verdadero golpe a las instituciones culturales creadas por la Mancomunitat, que casi en su totalidad fueron desmanteladas) este periodo ha sido visto tradicionalmente como una etapa prodigiosa para la arqueología catalana. Si bien, Francisco Gracia Alonso, y esto es una de sus principales aportaciones, demuestra de modo fehaciente que esta afirmación no fue exactamente así. Lo cierto es que los éxitos fueron numerosos, más aún en comparación con la pobre situación anterior o con la posterior a 1939, que fue un verdadero desierto cultural; pero también lo fueron los fracasos y las oportunidades perdidas. Muchas de éstas fueron originadas por la forma egocéntrica y abrumadora con que gestionó el Institut d'Estudis Catalans y sus entes delegados el arquitecto Puig i Cadafalch, sobre todo después de la muerte de Prat de la Riba, cuando mayoritariamente enfocó las investigaciones históricas de la entidad hacia la potenciación de sus propios estudios. De ahí por ejemplo que acaparara las intervenciones en Ampurias, cuando él no era un experto en arqueología clásica, por el prestigio que le aportaban. Esto también le comportó numerosos choques con Pere Bosch i Gimpera, a quien a menudo vió y trató como a un subalterno poco fiel. De hecho, los conflictos entre estos dos prohombres, que ya eran conocidos pero no con tanto detalle, ocupan una buena parte de la obra. La imagen que recibimos de su lectura deja, tal vez de un modo excesivo, malograda la figura de Puig i Cadafalch, ya que el autor le llegó a acusar de impedir los intentos de profesionalización de la arqueología que él intentaba realizar. En la práctica, Bosch i Gimpera se convirtió en el verdadero héroe trágico de la obra, dado que solo consiguió promover este proyecto y librarse de la presión de Puig i Cadafalch durante el breve periodo republicano. Malogradamente, las frecuentes crisis que sacudieron esta época, con numerosos conflictos políticos y armados, impidieron la consolidación de un nuevo modelo de investigación arqueológica y fue finalmente aniquilado con la victoria franquista y el exilio de Bosch i Gimpera. En cuanto a Puig i Cadafalch, si bien no tuvo que marchar del país, quedó totalmente apartado de la vida política y cultural, y se vió obligado a actuar simplemente como un resistente cultural, lo cual no dejó de ser meritorio visto el contexto de represión generalizada en la que vivía. En definitiva, esta obra nos permite ver de un modo nítido como las ciencias, sobre todo las sociales, nunca son totalmente objetivas y asepticas y tras unas opciones concretas siempre hay unas motivaciones que es preciso investigar. A su vez, también consigue desentrañar con éxito las estrechas y a menudo invisibles relaciones que vinculan a las personas con unas políticas culturales y sociales concretas.

Finalmente, no quiero dejar de hacer constar un hecho que me ha sorprendido bastante a lo largo de la lectura de este trabajo, a pesar de que se aleja del ámbito de esta reseña. A través de sus páginas se constatan que los prohombres citados, fundadores de múltiples instituciones culturales, algunas de las cuales como el Institut d'Estudis Catalans todavía existen, y autores de numerosas publicaciones científicas, tenían claro que era preciso hacer ciencia en catalán si no

ÍNDICE HISTÓRICO ESPAÑOL

ISSN: 0537-3522

CEHI- Universitat de Barcelona (febrer 2021)

se quería que nuestra lengua muriera de un modo definitivo para la república de las letras. En cambio, aquí nos hallamos ante un libro de un autor catalán, que escribe sobre un tema catalán, en base a fuentes documentales mayoritariamente catalanas y que ha sido publicado por una universidad catalana únicamente en castellano (el catalán solo se emplea en alguna escasa cita). Sinceramente, no se que pensarían de esto aquellos grandes hombres, pero me permito dudar de que se hallaran muy contentos.

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA
(Servei de Monuments de la Diputació de Girona)